

1. peatükk

Teise ringkonda kuuluv tütarlaps

Nõukogude Liidu juhtiv kirjanduslik kuukiri Novõi Mir („uus maailm“), kus Olga Ivinskaja töötas, asutati 1925. aastal. Niisugused kirjandusajakirjad nagu Nõukogude Kirjanike Liidu ametlik häälkandja Novõi Mir olid Stalini ajal ääretult mõjukad ja nende lugejaskond ulatus kümnetesse miljonitesse. Riigis, kus kõiki väitlusi karmilt tsenseeriti, levisid nende kaudu poliitilised ideed ja nende kaastöötajatel oli ühiskonnas tohutu mõjujõud. Kirjastuse ruumid asusid Puškini väljakul kunagises suursuguses ballisaalis, mis oli sügavpunast värvi ja kaunistatud kullatud karniisidega. Kunagi oli seal tantsinud ka Puškin. Ajakirja peatoimetaja, hõbedase juukse-pahmakaga poet ja kirjanik Konstantin Simonov oli värvikas kuju, kellele meeldis pilku püüda oma massiivsete pitsatsõrmuste ja tollal Ameerikas moes olnud vaba joonega ülikondadega. Ta püüdis ajakirja juurde meelitada „elavaid klassikuid“ ning pidas Pavel Antokolskit, Nikolai Tšukovskit ja Boriss Pasternakki oma kaastöölisteks. Olga ülesanne oli uute autorite valimine.

Ühel 1946. aasta külmal oktoobripäeval, kui akna taga hakkas parajasti keerutama üksikuid lumeräitsakaid, asutas Olga end koos oma sõbranna, ajakirja tootmisosakonna juhataja Nataša Biantšiga lõunale minema. Kui ta oma oravanahkset kasukat selga tõmbas, pöördus tema poole ta kolleeg Zinaida Piddubnaja: „Boriss Pasternak, ma tutvustan teile kohe üht teie tulist austajat“¹, viidates Olga poole.

Olga oli rabatud: „Ja juba ta oligi akna all minu laua juures – seesama anderikas mees.“ Julgelt ulatas ta mehele suudluseks käe. Boriss kummardus ta käe kohale ja küsis, missuguseid tema raamatuid Olgal on. Oma iidoliga kohtumisest hämmingus ja elevel, vastas Olga, et tal on neid ainult üks. Mees paistis olevat üllatunud. „Püüan teile tuua,“ ütles ta, „ehkki raamatud on kõik laiali jagatud ...“² Boriss seletas, et teeb nüüd valdavalt tõlketöid ega kirjuta tolle aja repressiivsete piirangute tõttu enam peaaegu üldse luuletusi. Ta rääkis Olgale, et tõlgib ikka veel Shakespeare'i näidendeid.

Kogu oma kirjandusliku karjääri jooksul sai Pasternak valdava osa sissetulekust tellitud tõlketööde eest. Ta valdas mitut keelt, sealhulgas prantsuse, saksa ja inglise keelt, ning oli sügavalt huvitatud tõlkimise keerukatest üksikasjadest ja rasketest valikutest. Tõlkimises ja sisu kõnekeeles edasi andmises oli ta andekas. Temast sai peamine Shakespeare'i teoste tõlkija Venemaal. 1943. aastal oli talle Suurbritannia saatkonnast kirjutatud ja teda tänatud töö eest Shakespeare'i tõlkimisel. Mitme aasta jooksul tagas tõlkimine talle pideva sissetuleku. 1945. aastal rääkis ta ühele oma sõbrale: „Shakespeare, see Tšistopoli vana mees, toidab mind nii nagu enne.“³

Novõi Miris rääkis ta Olgale: „Ja teate, mul on kavas kirjutada romaan, kuid kes teab, mis sest välja tuleb. Tahaksin kirjutada vanast Moskvast, mida teie enam ei mäleta, oskusest vestelda ja juurelda.“⁴ Sel ajal oli romaani tööpealkiri „Poisid ja tüdrukud“. Ta jäi vait ja lisis siis veidi kohmetult: „Kummaline, et mul ikka veel austajannasid leidub.“⁵ Veel 56aastasena – Olgast oli ta rohkem kui 20 aastat vanem – peeti Pasternakki jõulisel ja silmatorkaval moel ilusaks meheks, kuigi ta pikka nägu võrreldi sageli Araabia hobuse omaga – mis ei saa küll

erilise kiitusena kõlada –, osalt sellepärast, et tal olid pikad kollakad hambad. Veidi ebasiiras võib tunduda see, et Boriss pidas küsitavaks, kas tal on veel imetlejaid – see oli ehk võltstagasihoidlikkus, sest ta teadis suurepäraselt, et avaldab inimestele hüpnootiseerivat mõju ja nii mehed kui ka naised tunnevad tema ees aukartust. Vene luuletaja Andrei Voznessenski – Pasternakist sai tema mentor – oli luuletajaga esimest korda kohtudes samal, 1946. aastal tema hiilgavast välimusest võlutud.

Boriss Leonidoviš hakkas rääkima, asudes kohe asja juurde. Ta põsesarnad tukslesid nagu kõvasti kokku surutud kolmnurksed tiivad enne avanemist. Ma jumaldasin teda. Temas oli midagi maagilist – suur jõud ja taevane teispoolsus. Kui ta rääkis, siis nõksutas ta oma lõuga ülespoole, nagu tahaks oma kraest ja ka kehast vabaks saada. Ta lühike nina oli otse ninajuurelt kongus, siis läks sirgelt edasi, meenutades miniatuurse relva pära. Huuled nagu sfinksil. Hallid põetud juuksed. Aga temast tulvavad magnetismilained jätsid kõik muu varju.⁶

Naised ajasid Boriss Pasternakki kogu elu taga. Mingi Don Juan ta ei olnud, pigem vastupidi. Ta austas naisi sügavalt, tundes nende vastu sünnipärast empaatiat, sest nägi, et nii naiste kui ka poeetide jaoks võisid asjad nende tundeelus minna keeruliseks ja segaseks. Saatuslikust kohtumisest Olgaga Novõi Miris kujunes kõige suurem segadus, mis mässis oma võrku nii ta tunde- kui ka loomeelu.

Vahetanud mõne sõna Zinaida Piddubnajaga, suudles Pasternak mõlemal naisel kätt ja lahkus. Olga jäi sõnatuna seisma. See oli üks tema elu pöördelistest hetkedest, mil ta tundis, et maailm ei ole enam endine. „... minu jumala läbinägev pilk tekitas minus lausa jalust-rabava aimuse. See pilk oli nii nõudlik, nii hindav, nii mehelik, et võimatu oli eksida: saabunud oli ainuõige mulle vajalik mees, mees, kes tegelikult juba oligi minuga. See oli vapustav ime.“⁷

„Doktor Živagos“ tutvustatakse Larat lugejale teises peatükis „Teise ringkonda kuuluv tütarlaps“. Juri Živago esmamuljed Larast põhinevad Borissi ja Olga esimestel kohtumistel. „Ta ei taha meeldida,“ mõtles ta, „olla ilus ja võluv. Ta põlgab naise olemuse seda külge ja otsekui karistab end selle eest, et ta on nii kaunis. Ning see uhke vaen iseenda vastu teeb ta kümme korda vastupandamatumaks.“⁸

Irina meenutas, et Borissi ja Olga vahel tekkis otsekohe säde. „Seda tüüpi ilu, mis oli omane mu emale, avaldas Borissile mõju. See oli väsinud ilu. See ei olnud hiilgava võitja ilu, see oli peaaegu nagu lüüasaanud ohvri ilu. See oli kannatuse ilu. Kui Boriss vaatas mu ema kaunitesse silmadesse, nägi ta neis arvatavasti palju, palju asju.“

Järgmisel päeval saatis Pasternak Olgale paki. Novõi Miri naise töölauale ilmus viis õhukest köidet Pasternaki luuletusi ja tõlkeid. Mees asus Olgat visalt taga ajama.

*

Olga oli meest esimest korda näinud juba neliteist aastat varem, kui ta käis Moskva ülikooli filoloogiateaduskonna tudengina ühel Pasternaki luuletuste ettelugemisel. Toona kõndis ta tõtates mööda koridori, et Moskvas Herzeni maja saalis istekohta leida. Seal pidi ta „poedist kanglane“ lugema ette oma kuulsa luuletuse „Marburg“, mis kajastas ta esimest armastuse ja tõrjutuse kogemust. Äkki, kui kellahelin kuulutas ürituse algust, kiirustas Olgast närviliselt mööda tumedapäine poeet ise. Olgale tundus, nagu oleks mees elektriliselt laetud, niivõrd „räsitud ja kirglik“⁹ paistis ta olevat. Kui Pasternak luuletuse lugemise lõpetas, tungles erutatud rahvahulk tema poole ja piiras ta sisse. Olga nägi, kuidas mehe taskurätik tõmmati ribadeks ja ta imetlejad korjasid oluliste mälestusesemetena üles isegi ta sigareti langenuid tubaka ebemeid.

1946. aastal, rohkem kui kümme aastat hiljem, kui Olga oli 34aastane, kingiti talle pilet ajaloomuuseumi raamatukogus toimuvale üritusele, kus Pasternak pidi ette lugema enda tõlgitud Shakespeare'i. Inglise näitekirjaniku töid oli vene poeedile tutvustanud ta esimene

armastus Ida Davidovna Vössotskaja, kui Pasternak õppis Marburgi ülikoolis; Ida andiski talle luuletuseks „Marburg“ inspiratsioon. Ida oli jõuka moskvalasest kaupmehe tütar; kui ta oli väike tüdruk, oli Boriss olnud tema koduõpetaja. 1912. aastal käis Ida koos oma õega Cambridge'is, kus ta avastas enda jaoks Shakespeare'i ja inglise luule. Samal suvel veetis ta kolm päeva koos Borissiga Marburgis, tutvustades oma tõsimeelsele sõbrale Shakespeare'i näidendite kogu ja andes kaudselt tõuke uuele kutsumusele.

1939. aasta 5. novembril oli Pasternaki „Hamleti“-tõlge, mille oli tellinud kuulus teatrilavastaja Vsevolod Meierhold, kuulutatud Moskva Kunstiteatris lavastamiseks sobilikuks. Pasternak oli selle üle päratult uhke, eeskätt seetõttu, et 1930. aastad olid temale olnud täis hirmu ja meeleheidet. Just siis, kui tal oli romaani kirjutamise mõte hakanud edenema, ei lasknud välised asjaolud teda oma loominguist unistust teostada. Kõigepealt takistasid teda rahalised raskused, hiljem eraldatus, depressioon ja hirm. 1933. aastal oli ta kirjutanud nõukogude kirjanduse ristiisale, sotsialistliku realismi rajajale Maksim Gorkile, et tal tuleb luua lühivorme ning neid kiiresti avaldada, sest tal on vaja toita oma peret, mis oli pärast lahutust ja uuesti abiellumist kaks korda suurem kui enne.¹⁰ Juba siis oli Pasternaki töösse suhtumises tunda valmidust riski peale välja minna. Ta ei olnud sugugi nõus hakkama Nõukogude propaganda hääletoruks ja uskus, et tal on moraalne kohus kirjutada oma ajastu kohta tõtt. Tema arvates ei olnud aus üldise puuduse taustal olla eelisseisundis. Ta tööde avaldamine lükkus aga tsensuuriprobleemide tõttu pidevalt edasi.

1929. aasta augustis rabis kogu kirjandusmaailma teema, mille kõigepealt võttis üles ajakirjandus. 1920. aastail oli nõukogude kirjanike puhul tavaline, et nad avaldasid oma töid välismaal – nii said nad lahendada rahvusvahelise autoriõiguse küsimused (NSV Liit ei olnud ühinenud ühegi rahvusvahelise autoriõiguste konventsiooniga) ja võisid ametlikust tsensuurist mööda hiilida. 26. augustil süüdistas nõukogude ajakirjandus kaht kirjanikku, Jevgeni Zamjatinit ja Boriss Plinjakki, kes olid oma teoseid välismaal avaldanud, rängas

reetmises, sealhulgas Nõukogude-vastases laimus. Partei ja riigiasutuste organiseeritud ning pressis kajastatud halvustav kampaania kestis mitu nädalat ning külvas kirjanike kogukonnas hirmu ja eba-kindlust. Lõpuks emigreerus Zamjatin Prantsusmaale ja Plinjak oli sunnitud Kirjanike Liidust välja astuma. Pasternak võttis neid juhtumeid väga südamesse, kuna tema kirjutamislaad oli sarnane ja tal olid nende kahe kirjanikuga lähedased suhted.¹¹ Niisugune kirjanduslik nõiajaht toimus umbes samal ajal, kui algas põllumajanduse kollektiviseerimine, mis mõne järgnenud aasta jooksul laastas maamajanduse ja saatis hukatusse miljonid inimesed.

1932. aasta 21. septembril lisas Pasternak riiklikus kirjastuses Federatsija töös olnud luulekogusse märkuse: „Revolutsioon on usumatult karm sadade tuhandete ja miljonite vastu, aga nii leebe nende vastu, kes on kuulutatud kõlblikuks ja kelle positsioon on kindel.“¹² Revolutsioonijärgse Venemaa ängistava ja julma ajajärgu vastuolude avalikule kuulutamisele järgnesid kiiresti Nõukogude võimude vasturünnakud ja pahameeleavaldused. Boriss tegutses kartmatult edasi. Ta poeg Jevgeni on märkinud: „Temast pidi saama tõe kuulutaja ja oma ajastu südametunnistus.“¹³ Võib-olla toimus Boriss nii sellepärast, et võttis südamesse oma isa nõuannet. „Ole oma kunstis aus,“ oli Leonid Pasternak teda julgustanud, „siis on su vaenlased sinu vastu võimetus.“

1930. aasta suvel kirjutas Pasternak luuletuse „Sõbrale“, pühendas selle vapralt Boriss Plinjakile, kelle äsja avaldatud novell „Mahagon“, mis kirjeldas idealiseeritud trotskistist kommunisti, oli välja antud Berliinis, kuid Nõukogude Liidus ära keelatud. Pasternaki luuletus avaldati 1931. aastal Novõi Miris ja kogu „Tõketest kõrgemal“ samal aastal ilmunud uustrükis. See kujutas endast solidaarsusavaldust Plinjakile ja hoiatust, et kirjanikud on rünnaku all, ning kutsus esile Pasternaki ortodokssete kolleegide ja kriitikute hukkamõistvad kommentaarid. Paradoksaalsel moel tekitas see rohkem poleemikat kui Plinjaki novellis avaldatud seisukohad. Luuletuses kirjutas Pasternak:

*Kas mina ei mõõda end viisaastaku kaupa,
ei lange, ei tõuse ma nendega koos?
Kuid olla kuis rindkerel ja minu laubal
nüüd selles panetund tardumusvoos?
Küll asjata on kõrge kohtu nüüd aegu,
mil ülimaiks õudusiks antud koht.
Poedile jätta veel valik praegu,
kas eluohtlik või vaid tühi koht.**

1933. aastaks oli selge, et kollektiviseerimine, mille käigus suri vähemalt viis miljonit talupoega, kujutas endast kohutavat ja pöördumatut katastroofi. Pasternak kirjutas „Živagos“:

Ma arvan, et kollektiviseerimine oli ekslik, ebaõnnestunud samm, aga viga tunnistada ei tohtinud. Et ebaõnnestumist varjata, oli vaja inimesi kõikvõimalike hirmutamishenditega võõrutada asja üle otsustamast ja mõtlemast ning sundida neid nägema olematut, tõestama ilmselgele vastupidist. [...] Kui puhkes sõda, siis olid selle reaalsed õudused, reaalne hädaoht ja reaalse surma oht nagu õnnistus võrreldes väljamõeldise ebainimliku võimutsemisega, need tõid kergendust, sest piirasid surnud kirjatähe nõia võimu.¹⁴ Ühes teises kohas ütleb Juri Larale: „Kõik, mis oli sisse seatud ja paika pandud, kõik, mis puudutas kodu ja korda ja igapäevaseid asju, on põrmuks varisenud ja minema pühitud kogu ühiskonda haaranud suure murrangu ja ümberkorralduste poolt. Kogu inimese elu on hävitatud ja hukka saadetud. Sellest pole järel muud kui paljas, värisev inimhing, viimase kui narmani paljaks kistud ...“

1930. aastate suure terrori ajal, kui enamik vana boševike eliiti – kindraleid, kirjanikke ja kunstnikke – kadunuks jäi, oli Pasternak üha enam sunnitud vaikima; kindlasti poleks ka temal tulnud kaua oodata koputust uksele. Ta hirm ja ahastus süvenesid, sest peagi pärast seda, kui Vsevolod Meierhold oli talle „Hamletit“ tõlkida pakkunud,

* Tõlkinud Peep Ilmet.

viis salapolitse'i ära Meierholdi naise, lavastaja Zinaida Raihi. Boriss jätkas vapralt tõlkimist, leides selles „mõttelise ruumi, kuhu pageda lakkamatu hirmu eest“.¹⁵

Ta julgus tasus end ära. 14. aprillil 1940 paluti tal Moskva Kirjanike Klubis oma „Hamletit“ ette lugeda. Selle õhtu kohta kirjutab ta oma sugulasele Olga Freidenbergile: „Kirjeldamatu rõõm on ilma kärbeteta ette lugeda, isegi kui see on vaid pool su tööst. Kolm tundi järjest tunnend end inimesena selle sõna kõige üllamas mõttes, kolm tundi oled iseseisev ja innukas; sa jõuad sfääridesse, mida oled tundnud oma sündimise päevast peale, oma elu esimesest poolest peale; ja siis, väsinuna, kogu energia kulunud, langed uuesti alla, isegi teadmata, millises punktis reaalsusse tagasi jõuad.“¹⁶

*

Esimest korda nägi Olga Ivinskaja Borissi korralikult – üsna lähedalt, „inimesena selle sõna kõige üllamas mõttes“ ning „kolm tundi innukana“ – ühel 1946. aasta sügisõhtul, kui mees luges Moskva muuseumi raamatukogus ette oma Shakespeare'i-tõlkeid. Olga kirjutab: „Saledal, üllatavalt nooruslikul mehel oli madal kume hääl, noor tugev kael, ta suhtles saaliga nagu vestluskaaslasega ning luges nõnda, nagu loetakse iseendale või heale sõbrale, pominal ja üle küsides.“¹⁷ Vaheajal kogus mõni kohalolija julgust ja palus tal lugeda omaenda luuletusi, aga ta keeldus, selgitades, et õhtu on pühendatud Shakespeare'ile, mitte temale endale. Olga oli liiga närvis, et ühineda „privilegeeritud inimestega“, kel oli piisavalt julgust, et kirjanikule läheneda, ja ta lahkus. Koju jõudis ta pärast südaööd ja kuna ta oli võtme maha unustanud, tuli tal ema üles ajada. Kui ema temaga kurjalt tõreles, sähvas Olga vastu: „Ma rääkisin praegu jumalaga, jäta mind rahule!“¹⁸

Olga oli oma noorusaastail nii nagu ta koolikaaslased ja kõik teised temaealised olnud Boriss Pasternakist sisse võetud. Teismelisena oli ta aeg-ajalt kõndinud Moskva tänavail ja tema luuletuste võrgutavaid ridu omaette mõttes korranud. „[Sellest,] et kõlasid Jumala, kõikvõimsa „detailide Jumala“, kõikvõimsa „armastuse Jumala“ sõnad,

sain ma juba tookord alateadlikult aru.“¹⁹ Kui ta käis teismelisena lõunas oma esimesel merereisil, andis üks sõber talle kaasa Pasternaki õhukese proosateose „Ljuversi lapsepõlv“. Raamat oli sirelikarva ja kujult nagu pikaks venitatud koolivihik, köide oli puudutades natuke kore. See oli Borissi esimene proosateos, kirjutama oli ta seda hakanud aastal 1917 ja avaldatud oli see 1922. Kõigepealt ilmus see almanahhis Naši Dni ja Pasternakil oli kavas seda kasutada esimese peatükina romaanis, mis pidi kujutama noore tütarlapse Ženja Ljuversi, Uuralites töötanud Belgia tehasedirektori tütre enesetunnetuse kujunemise teed. Ženja Ljuversit on peetud „Doktor Živago“ Lara prototüübiks ja Pasternak tugines tema karakteri kujundamisel tublisti oma õe Josephine'i lapsepõlvele.

Kui rong lõuna poole kihutas, püüdis Olga oma kupees nari ülemisel korrusel lebedes aru saada, kuidas üks mees võib nii hästi mõista noore tütarlapse salajast sisemaailma. Nagu paljudel ta eakaaslastel, oli ka temal sageli raske mõista Pasternaki poeetilisi kujundeid, kuna ta oli harjunud palju traditsioonilisemate värssidega, „kuid lahendus hõljus juba õhus: kevad lehvis üle „haiglast väljasaanu“ rõivakompsu. Kevadistele okstele kleepunud küünlajuppe polnud vaja tingimata pungadeks nimetada! Või kuivanud puulehte sügisekuulutajaks, või aiateivast taevatoetajaks ... – kõik oli imeliselt selge!“²⁰ Nüüd suutis Olga vaevu uskuda, et võlur, kes oli ta ellu astunud juba siis, kui ta oli veel 16aastane, oli tulnud nüüd isiklikult, elava ja tegelikuna.

Nende kuramaaž arenes hullumeelse kiirusega. Mitte hetkekski ei püüdnud Boriss varjata oma kiindumust veetleva toimetaja vastu ega võidelda endas targanud kirega. Ta helistas naisele iga päev tööle, kus Olga, ise õnnest hingetu, ütles alati Pasternakile, et tal on kiire, sest kartis luuletajaga kohtuda või temaga rääkida. Sellest heitumata ilmus mees igal pealelõunal toimetusse. Ta saatis Olgat mööda Moskva bulvareid Potapovi tänavale naise korterisse, kus too elas koos oma poja ja tütreaga – Mitja ja Irinaga – ning ema ja võõrasisaga.

Kuna nii Borissil kui ka Olgal oli kodus perekond, kulges nende romaan esialgu mööda Moskva laiu tänavaid kõndides ja vesteldes.